

ÜKS UKU MASINGU VARAJANE TEORIA NUMINOOSSEST

Peeter Espak

„Polüneesia usundi“ sissejuhatavas osas mainib Uku Masing, et ta on eelnevalt üritanud näidata, et heebrea דבר, mida tavaliselt tõlgitakse kui 'sõna', oli vanimates semiidi keelte kihistustes oma tähenduselt sama-väärne polüneesia *mana*'ga ning et ka sumeri *inim* on kokkuviidav nende mõlemaga. Sellele lisab Masing veel aga ka võimaluse, et polüneesia *mana* võiks omakorda olla samatähenduslik soomeugri ja eesti sõnaga „manama“, luues niiviisi ajalistest ja geograafilistest piiridest sõltumatu üldnimliku kontseptsiooni jumalikust väest või jõust.

Olen ise püüdnud näidata, et heebrea *dbr*, mida tavalikult tõlgitakse „sõna“, algsest ürgsema ajal arvatavasti ka ei tähendanud muud midagi kui mana, samuti et sumeri *enem* kuulub sinnasamasse, ja nagu mul ehk kunagi on võimalust näidata, ka eesti tüvi, mis esineb sõnas *manama*, ning sarnasel või erineval kujul esineb ka muis soome-ugri keelisel.¹

Masing viitab siin oma varasemale inglise keeles avaldatud uurimusele „The Word of Yahweh“, mille ta oli koostanud aastal 1936.² Mõlemad Masingu uurimused on ette võetud juba 70 aastat tagasi – ajal, mil sumeri keele kohta olid andmed veel üsnagi puudulikud³ ning valdav osa täna-

¹ Uku **Masing**, *Polüneesia usund* (Tartu: Ilmamaa, 2004), 5.

² Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis), 39/4, Tartu, 1936. Eesti keeles Andres Grossi tõlkes: *Uku Masing ja Piibel* (Tartu: Ilmamaa, 2005). 135–204. Masing ütleb küll oma artikli sissejuhatuses, et vaadelda tuleks liitmõistet *dbr* JHWH, „sest see on asja ülim sisu prohveti jaoks“ (*Uku Masing ja Piibel*, 134), kuid uurimuses on pearõhk asetatud siiski sõna *dbr* lahtimõtestamisele.

³ Samuel Noah **Krameri** *Sumerian Mythology. A Study of Spiritual and Literary Achievement in the Third Millennium B.C.* avaldati alles 1944 ning tegu oli esimese suurema ülevaatega sumeri mütoloogiast. Esimene tõeliselt arusaadav ja ka õpperaamatuna kasutatav sumeri keele grammatika ilmus alles hiljuti: Dietz Otto **Edzard**, *Sumerian Grammar*. Handbook of Oriental Studies, 71 (Atlanta: Society of Biblical Literature, 2003). Siiani ei ole trükitis ilmunud ühtegi täielikku sumeri keele nüüdisaegset sõnaraamatut, kuigi liikvel on erinevate instituutide ja teadlaste koostatud käsikirjalisi proovi-versioone.

seks üldtuntud tekste, sealhulgas semiidi keelte kohta käiv vanem teave, täiesti tundmatud. Niisiis ei ole käesolevas artiklis püütud Uku Masingu püstitatud hüpoteese ja põnevaid vaateid mitte ümber lükata, vaid pigem kontrollida, kuidas tema väljakäidud intrigeerivad ideed toimiksid tänapäevases teaduslikus situatsioonis. Või nagu Urmas Nõmmik ütleb äsja ilmunud Uku Masingu teadustöödest koostatud Ilmamaa kirjastuse raamatu „Uku Masing ja Piibel“ eessõnas: „Tänaste ja homsete uurijate üheks ülesandeks Eestis on Masingu teooriate kontrollimine ning neile hinnangu andmine. See on väljakutse, meie originaalne võimalus maailmas ja meie kohus Masingu ees.“⁴

1. SUMERI *INIM*

Järgnevalt ei ole üritatud edasi anda suurt kollektsiooni näidetest sumeri sõna *inim* või siis vastava semiidi tüve *dbr* esinemisest sumeri või akkadi tekstides, vaid on lühidalt analüüsitud nende sõnade peamisi tähendusvõimalusi. Teatava sõna või siis selle algjuure arutelude juures ei tohi kunagi aga unustada, et inimkeeles ei ole olemas ühtegi sõna, mis omaks kindlalt fikseeritud „tähendust“ kontekstiväliselt. Sõna ei ole asi iseeneses ja ühelgi sõnal ega ka selle juurel ei ole kunagi olnud algset ja puhast tähendust. Tähendusväljad ja eri kasutusvõimalused on kõikides keeltes pidevas muutumises.⁵

Sumeri *inim* esineb tekstides üpriski tihti ning tema tähendusvälja lahtimõtestamine erinevates kontekstides on seega lihtne ülesanne. Üks kõige paremaid näiteid sumeri sõna *inim* tähenduse kohta leidub sumeri lühieeposes „Gilgameš ja Akka“,⁶ mis suure tõenäosusega on kirja pandud Ur III dünastia valitsusajal XXI saj eKr. Lugu algab sellega, et kirjel-

⁴ *Uku Masing ja Piibel*, 28.

⁵ Mingi sõna võib olla konkreetset fikseeritud teatava tekstikorpuse sees, mingi konkreetse ajastu sõnaraamatus või siis mõne filosoofi või filosoofiakoolkonna teoreetilises süsteemis. Elavas keeles aga fikseeritud mõisted puuduvad.

⁶ Eesti k: Vladimir **Sazonov**, Raul **Veede**, „Gilgameš ja Akka“ – *Muinasaja kirjanduse antoloogia* (Tallinn: Varrak, 2005), 49–53. Uuem ingliskeelne tõlge ja sumeri transliteeratsioon on kättesaadav Oxfordi Ülikooli sumeri kirjanduse elektroonilise andmebaasi ETCSL kaudu: 1.8.1.1, J. A. Black, G. Cunningham, J. Ebeling, E. Flückiger-Hawker, E. Robson, J. Taylor, G. Zólyomi, *The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature* (<http://www-etcs1.orient.ox.ac.uk/>), Oxford, 1998–2006.

datakse Kiši linna kuninga Akka sõnumitoojate saabumist Uruki linna kuninga Gilgameši juurde. Sõnumi sisuks, mis käskjalad toovad on, et Akka nõuab Gilgameši alistumist Kiši linna ülemvõimule. Tõenäoline on, et nõutakse teatavate maksude tasumist või siis Uruki kodanike tööjõudu Kiši linna heaks. Gilgameš annab asjast teada oma linna vanemate nõukogule (sumeri keeles *unken*), et küsida nende arvamust:

^dbġl-ga-méš igi ab-ba uru^{ki}-na-šè⁷

inim ba-an-ġar **inim** ġ-kkġ-kkġ-e

Bilgameš⁸, oma linna vanemate ees

pani **asja** ette, (hoolikalt) **sõnu** valides

Selles lauses tähendab esimene *inim* 'asi, küsimus, probleem, sõnum'. Teisel korral esineb *inim* aga lihtsalt kui 'kõne' või siis 'sõnad' – viitega Gilgameši enda isiklikule hoolikale sõnavalikule.

Tekst jätkub sellega, et Uruki linna vanemate nõukogu ei toeta vastuhakku Kiši linnale ning soovitab Gilgamešil Uruki linna kuningana Kiši nõudmistele järele anda. Gilgameš aga ei ole oma linna vanematekogu otsusega rahul ja kasutab järgmist lauset:

inim ab-ba uru-na-ke₄ šà-šè nu-mu-na-gġd⁹

Tema linna vanemate **sõnad/otsus** ei jõudnud tema südamesse (ei meeldinud talle)

Selles lauses tähendab *inim* nii lihtsalt 'sõnu' kui ühtlasi ka 'otsust, arvamust, seisukohta', mis neis sõnades kajastus.

Inim võib sumeri keeles olla kasutusel ka kui mingi jumaluse käsutuses olev atribuut või eraldiseisev kontseptsioon – mingi konkreetse jumaluse sõna, millel on oma kindel iseloom. Ühes erakirjas Ur III dünastia kuningas Šulgile, mille autoriks on märgitud mees nimega Aradgu, on taevajumal Ani sõna samastatud kuningas Šulgi sõnaga. Kiri on koostatud nii sumeri kui akkadi keeles. Akkadikeelne otsene vaste sumeri sõnale *inim* on *aw/mātu*:¹⁰

⁷ Willem Ph. Römer, *Das sumerische Kurzepos 'Bilgameš und Akka'*. Alter Orient und Altes Testament, 290/I (1980), 23, tekst B, 3–4.

⁸ Käesolevas tekstis on kasutatud vormi Bilgameš, see hääldus võis olla ka kõige originaalilähedasem.

⁹ Römer, *Das sumerische Kurzepos 'Bilgameš und Akka'*, 26, tekst B, 17.

¹⁰ Täenduselt lähedane sõna on ka akkadi *dabābu*, mis tähendab 'kõne, jutt, rääkima'. Võimalik, et tegu on onomatopoeetilise sõnaga, mis on välja kujunenud kõnendist *dab-dab* (imiteerides sellega inimkõne kõla). Võiks ju oletada, et ka heebrea *db* omab

lugal-ḡu₁₀ **inim**-zu **inim** an-na nḵḡ [...] ¹¹

Mu kuningas, sinu **sōna** on Ani **sōna**, asi, [mis on muutumatu ?]

a-wa-at-ka a-wa-at a-nim ša 𐎠𐎵¹ [...]

Sinu **sōna** on Ani **sōna**, mida ei [saa muuta ?]

Sumeri tekstis esineb *inim* kui tähistus käsule jumalustelt inimesele või siis valitsejalt alluvale. Samal ajal kannab *inim* ka oma algset tähendust 'sōna' – seda sarnaselt eestikeelse väljendiga „sōna pidama“.

Mõningatel juhtudel võib *inim* tähendada ka 'tegu' või siis 'sündmusi', kuigi selline tähendusvarjund ei ole sumeri keeles küll sama levinud kui näiteks heebrea väljendi אָחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה puhul, mille kontekst üldiselt on 'pärast neid sündmusi', 'pärast neid asju'. Selles väljendis on 'sōna' ja 'sündmus' samase tähendusega. Kuulsas varadünastilises „Raisakotkaste steelis“ on teksti tellijat kuningas Eanatumit (ca. 2470 eKr) kirjeldatud kui:

é-an-na-túm / lú **inim**-si-sá-kam¹²

Eanatum / mees, kelle **sōnad** on sirged (teevad sirged)

Kuningas Eanatumi sõnade all on mõeldud kaudselt pigem tema tegutsemist või siis tema otsustusi, mis tegudele viivad.

Selliseid näited sumeri *inim*'i kasutamisest eri kontekstides ja selle sōna tähendusvarjunditest võiks sumeri ülimahukast kirjanduspärandist välja tuua tuhandeid, kuid mitte kuskil ei ole *inim* kasutusel ligilähedaseltki tähenduses, mis vastaks polüneesia *mana*'le ega ka näiteks roomlaste *numen*'ile. *Inim* võib tähendada 'sōna, kõne, asjaolu, asi (mõttelises tähenduses), korraldus/käsk' – mitte kunagi aga 'vägi, jõud, võim, jumal'. Ka akkadikeelses kontekstis ei näi *awātum* või *dabābum* olevat seotud mingi abstraktse väe või *numen*'iga ning selle termini kasutus on üldjoontes sarnane sumeri *inim*'i omaga. Heebrea keeles funktsioneerib דָּבָר üllatavalt sarnaselt sumeri *inim*'i kontseptsiooniga – mõista võib seda üht-aegu nii kõne, teksti, sõna, käsu kui asjana.

---

mingeid seoseid sõnaga *dabābu*, kuid kindla tõestusmaterjali puududes ei ole teaduslikult korrektne isegi spekuloides kõlalise sarnasuse kaudu mingit algset sõna varianti või tüve otsida. Üldiselt on sellistel puhkudel alati suurem tõenäosus, et tegemist on juhuslikkusega.

¹¹ ETCSL c3.1.06, rida 3.

¹² Eanatum 1: x 12–13: RIME 1, 131; FAOS 5/1, 127.

2. POLÜNEESIA MANA

Polüneesia *mana* tähendust on väga raske konkreetselt defineerida; täpselt öelda, mis asi on *mana*. Tänapäeva keeltes on nii *mana* kui *tabu* kasutusel igapäevaväljenditena ja vaevalt suurem osa tavakasutajatest üldse teab või mõtlebki, kust need sõnad pärit võiks olla. See termin on kahtlemata olnud üks enim kasutatud ja enim vaieldud nähtusi võrdlevas usuteaduses ja antropoloogias. *Mana* on ka üks kõige levinumaid sõnu, mida saab kasutada kollektiivterminina kõikide rahvaste sarnaste kontseptsioonide kohta. Paiguti jääb mulje, et teaduslik spekulatsioon ja selle termini ülekasutamine on muutnud *mana* millekski selliseks, mida ta Okeania rahvaste reaalsuses kunagi ei ole olnud. Ehk siis kui nüüdisaegne antropoloog üritaks mõnele polüneeslasele kirjeldada seda, mis on *mana*, on kaheldav, kas see polüneeslane ise oma rahva kontseptsiooni äragi tunneks. Ületeoretiseerimine on levinud ka muistse Lähis-Ida uuringutes, kus tihtipeale luuakse erinevaid teooriaid ilma igasuguse tekstilise tõestuseta või siis tehakse liigseid üldistusi ainult vähese materjali põhjal. Samas defineerimisvajadus ja teoretiseerimine on paratamatused, ilma milleta teadus ei saaks toimida, vaid muutuks lihtsalt piirideta intelligentseks vestluseks.

Mana defineeris esimesena teaduslikult misjonär-antropoloog Robert H. Codrington oma raamatus „The Melanesians. Study in their Anthropology and Folk-Lore“ aastal 1891.¹³ Ta kirjeldab *mana* kui

supernatural power or influence /.../ present in the atmosphere of life, attaches itself to persons and things /.../ though itself impersonal, is always connected with some person who directs it. /.../ It is a power or influence, not physical, and in a way supernatural; but it shews itself in physical force, or in any kind of power or excellence which man possesses..¹⁴

Codrington väidab ühtlasi ka, et *mana* on „*outside the common processes of nature*“.¹⁵

Seega võiks väita, et *mana* on midagi täiesti erinevat ning väljastpoolt

¹³ Oxford: Clarendon Press, 1891.

¹⁴ ...üleloomulik jõud või mõju /.../ kohalolev elu atmosfääris, kinnitub inimeste ja asjade külge /.../ kuigi ise impersonaalne, on alati seotud teatava isikuga, kes seda juhib. See on mõjujõud, mitte füüsiline, ja teatud moel üleloomulik; aga ta näitab ennast füüsilises jõus; või ükskõik millises mõjujõus või erilises andes, mida inimene omab. *Ibid.*, 118 jj.

¹⁵ Väljaspool looduse tavatoimimist. *Ibid.*, 119.

tavamaailma. *Mana* on transtsendentne nagu ka Jahve ise (või miks mitte kristlik Püha Vaim). Hilisemad definitsioonid ja arutlused ei ole Codringtoni omale midagi sisulist juurde lisanud, kuigi on kahtlemata avardanud *mana* mõistet ja selgitanud tema toimimist.

Üpriski ilmne, et selline väe, jõu, hingestatuse mõiste on täheldatav pea kõikide maailma rahvaste juures. Olgu selleks siis Rooma *numen*,¹⁶ kristlik Püha Vaim või eesti „vägi“ – kõik nad on rohkemal või vähemal määral taandatavad Rudolf **Otto** arusaamale jumalikust väest kui *mysterium tremendum et fascinans*'ist.¹⁷ Nad on näiliselt erinevad, sest neid on inimkeeles erinevalt väljendatud ja kujutatud. *Mana* on religiooniuuringutes tihti peale omandanud üleüldise ja ka staatilis-konkreetsed termini tähenduse, mida kasutatakse ka kõikide teiste religioonide väekontseptsioonide kirjeldamisel. Erinevaid definitsioone ja seletusi võib *mana* kohta leida määratul hulgal ja kõik nad lisavad *mana*-mõistmisse midagi uut – lõppkokkuvõttes ei anna neist ükski suuremat arusaamist või selguskindlust. Okeaanias ei ole *mana* pea kunagi lihtsalt staatiline asi või seisev nähtus või nimisõna, vaid pigem elav ja liikumises olev vägi.¹⁸ Ei ole ühes mõttelises või geograafilises paigas alati olemasolevat *mana*, mida oleks võimalik kuidagi inimkeeles seletada või konkretiseerida. Küll võib aga see kirjeldamatu *mana* ennast väljendada väe, jõu, hirmuäratavuse kujul nii mingi tähtsa indiviidi kui ka püha paiga või eseme juures. Selles osas on Okeaania *mana* kohati lausa äravahetamiseni sarnane Rooma *numen*'iga.¹⁹ Tihti peale on *mana* proovitud seostada nähtusega, mille

¹⁶ Herbert Jennings **Rose**, „*Mana in Greece and Rome*“ – *The Harvard Theological Review*, 42 (1949), 170 toob välja, et kui Vana-Kreekas oli tõenäoliselt kogu inimkonna religioonide aluseks olev ja kõikjal kohatav (lk 155 jj) *mana*-tunnetus sisuliselt unustusehõlma vajunud, siis Roomas oli arusaam *numen*'ist veel inimeste teadvuses säilinud.

¹⁷ *Das Heilige. Über das Irrationale in der Idee des Göttlichen und sein Verhältnis zum Rationalen* (Breslau: Trewendt & Granier, 1917); inglise keeles: *The Idea of the Holy* (Oxford University Press, 1923).

¹⁸ Vaata näiteks Jeremy **MacClancy**, „‘Empty’ concepts, ‘mana’-terms?“ – *Man N.S.* 23 (1988), 380: „...on the relatively few occasions when *mana* is used as a noun, it is not substantive but an abstract verbal noun meaning ‘efficacy, success, potency.’ Most commonly *mana* is used as a stative verb meaning ‘be efficacious, be successful.’” *Mana* inglise või eesti keeles ei ole päris sama *mana*, mis maori või teistes Okeaania keeltes: John **Patterson**, „*Mana: Yin and Yang*“ – *Philosophy East and West*, 50 (2000), 229: „One difference between the Maori word and the English version is that the Maori word can be an adjective, meaning ‘effectual’; or a verb, meaning ‘to be effectual,’ ‘to take effect’; or a noun; while in English it is only a noun”.

¹⁹ Defineerinud Herbert Jennings **Rose**: „*Numen and Mana*“ – *The Harvard Theological*

peamiseks või siis ainsaks funktsiooniks on see, et ta annab hõimupealikele poliitilise võimu või sõjalise väe, samas ei puudu jällegi ka interpretatsioonid, kus *mana* on lahti seletatud kui vaimne 'ülilm hüve'.²⁰ *Mana* ei tundu olevat seostatav elujõu kontseptsiooniga või siis mingi muu indiviidile või hõimule viljakust või tervist tagava üleloomuliku jõu või väega. Pigem tuleb välja seos isiku või hõimu mingite oskuste, autoriteedi või mõjuvõimuga. Lisaks võib *mana*'l olla veel ka kaks täiesti lahknevat esinemisvormi või siis õigemini kaks erinevat viisi, kuidas *mana* omandada. Uus-Meremaa filosoof John Patterson on *mana* sellise kahesuguse esinemise kirjeldamiseks appi võtnud hiina filosoofia ning nimetab ühte *yang mana*'ks („gaining mana through the use of force or low cunning“); teist aga *yin mana*'ks („gaining mana for others as well as ourselves by setting up „win-win“ situations, focusing on and moving toward common goals and the common good“).²¹

Ühe uusima uurimuse *mana* kohta on koostanud Robert Blust, kes väidab, et

*Proto-Oceanic *mana did not refer to a detachable spiritual or supernatural power that could be possessed by humans, but rather to powerful forces of nature such as thunder and storm winds /.../. As Oceanic-speaking peoples spread eastward, the notion of an unseen supernatural agency became detached from the physical forces of nature that had inspired it and assumed a life of its own.*²²

Blust kasutab nn kanoonilise *mana* kirjeldamiseks lihtsustavalt väljen-

---

Review, 44 (1951), 109: „...*numen* signifies a super-human force, impersonal in itself but regularly belonging to a person (a god of some kind) or occasionally to an exceptionally important body of human beings, as the Roman senate or people. This force, I argued, the Romans supposed could be to some extent directed to serve their own ends: a god could be induced to employ his *numen* for such things as giving fertility or victory to his worshippers, and on occasion an inanimate object, such as a boundary-mark, could have *numen* put into it by the appropriate ceremonial“.

²⁰ Patterson, „*Mana: Yin and Yang*“, 231j.

²¹ *Ibid.*, 236. Patterson tundub toetavat ka ideid, mis üritavad *mana*'ga siduda taoistlikku terminit *de* ('jõud' või 'voorus'): lk 230.

²² Proto-okeaania **mana* ei viidanud eraldiseisvale vaimsele või üleloomulikule jõule, mida inimesed saavad omada, vaid pigem võimsatele loodusjõududele nagu äike ja tormituuled. /.../ Kui Okeaania keeli kõnelevad rahvad liikusid ida poole, lahkes see arusaam nähtamatust ja üleloomulikust kujutelmast looduse füüsiliste jõudude kohta, millest see oli algselt inspireeritud, ning arusaam *manast* hakkas elama oma enda elu. Robert **Blust**, „Proto-Oceanic **mana* Revisited“ – *Oceanic Linguistics*, 46 (2007), 404.

dit „supernatural power” ning järeldab, et varajasimas proto-okeania kasutuses oli sõna *mana* seotud esmalt äikese, tormi ja tuultega.²³ Blust tunnistab ka seda, et ta toetab vähemalt osaliselt Friedrich Max Mülleri (1823–1900) loodusmütoloogia teooriaid, mille kohaselt suur osa muistsetest müütidest on esmalt tekkinud mingi loodusnähtuse kirjeldamise kaudu. Hilisemad müüti töötlevad või siis lihtsalt interpreteerivad inimesed ja rahvad aga kaotavad ajapikku müüdi algse tähenduse ning hakkavad algset loodusest inspiratsiooni saanud müüti juba tõlgendama millegi hoopiski uuena. Igal juhul, esitatud lingvistilise materjali taustal tundub üpriski tõenäoline, et ka arusaam *mana*’st oli oma varajastes staadiumides seotud loodusnähtustega, nagu tormid ja tuuled. Okeania rahvaste pika ajaloo jooksul võis ka algsest looduse füüsilist jõudu kujutanud mõistest saada hoopis uus transtsendentse väe kujutelm umbes samal moel, nagu muistsest Mesopotaamia immanentsest väekujutelmast kujunes ajapikku välja Iisraeli transtsendentne väekujutelm.

Mana seostamine tuulte ja tormidega viib paratamatult mõtte seleni, et otsides *mana*’le ekvivalenti Iisraeli usundist, peaks tähelepanu pöörama nähtusele nagu רוח אלהים – jumala vaimule (*rūah*), kes hõljus vete kohal pärast maa ja taeva loomist. Samuti רוח הקודש tundub igal juhul olevat lähedasem *mana*’le kui heebrea ’sõna’. Masing ise arvab, et *dbr* JHWH, *rūah* JHWH ja ka *jad* JHWH on kõik teataval määral numinoosse väe jaoks kasutusel olevad terminid, mida ta ise kutsub kollektiivselt kui *mana*.²⁴ Neil kõigil tõepoolest võib teatud kontekstis leiduda näilisi sarnasusi *mana* või siis *numen*’iga, kuid peale *rūah* ei saa neist ühtegi käsitleda kui otsest või isegi kaudset vastet.

Üks parimaid näiteid *mana* olemuse ja tema seoste kohta sõna või kõnega pärineb antropoloog Raymond **Firthi** töödest, kes uuris Melaneesia Tikopia saare elanikke 1920. aastatel. Kohalikud kasutavad sõnu *mana* ja *manu* peaaegu sünonüümidena,²⁵ kuigi erinevusi varjundites võib kohata. Firth küsitleb kohalikku Tikopia meest Pa Fenuatarat *manu* kohta ja saab vastuseks:

²³ *Ibid.*, 412–416.

²⁴ Masing, „Jahve sõna“, 163.

²⁵ Raymond **Firth**, „The Analysis of mana: An Empirical Approach“ – *The Journal of the Polynesian Society*, 49 (1940), 489j. Kordustrukkk ka: R. Firth, *Tikopia Ritual and Belief* (London: George Allen – Unwin, 1967).

In this land manu is there in the lips of the chief. In his speech whatever he may ask for, if a chief is manu then when he asks for fish, they will come; when he speaks requesting a calm it falls. That is a mana chief. /.../ His manu is given hither by the spirits. When he asks it of the spirits, if the spirits wish to give it hither, they give it, and therefore I say that the chief is manu. A chief who is manu – the spirits just continually rejoice in their desire towards the chief.²⁶

Kui Firth küsib, kas *manu* võiks asetseda lihtsalt lausunud sõnades („if *mana* lay simply in the words recited”), vastab Pa Fenuatara:

There is no manu in speech, it is simply asking. Now if I bewitch a man, I sit and look as to what may be his day upon which he may fall. If he is not ill that is the spirits are not turning to him, they do not wish my speech that I uttered. I am not manu.²⁷

Vähemalt Pa Fenuatara järgi ei sisaldu *manu* kõnes või sõnades, vaid sõnad ja kõne on vahendid *manu*'ga manipuleerimiseks.²⁸ Seega, sõna on *mana* instrument või siis instrument *mana*'ga maagiliselt manipuleerimiseks, kuid sõna ise ei ole *mana*.

3. NUMINOOSSEST ÜLDISELT

Masingu püüetest ühendada kontseptsioonid „Jahve sõna”, *mana* ja *inim* saab ehk kõige paremini aimu ühest tema „Jahve sõna” uurimistöö lõigust, kus ta väidab, et *mana*, olles esmalt „isikustamata, jagunes see polüdaimonismi ajal lugematute jumaluste vahel; hiljem omistati *mana* tükikesed

²⁶ Sellel maal on *manu* kohal pealiku huultel. Oma kõnes, ükskõik mida ta ka ei sooviks, kui pealik on *manu*, siis kui ta soovib saada kala, kala tuleb; kui ta kõneleb, et nõuda (tormise ilma) rahunemist, siis see juhtub. Selline on *mana* (omav) pealik. /.../ Tema *manu* on antud edasi vaimudelt (i.e. vaimolenditelt). Kui ta küsib seda vaimudelt, kui vaimud tahavad seda anda, nad annavad; ja seega ma ütlen, et see pealik on *manu*. Pealik, kes on *manu* – vaimud rõõmustavad pidevalt oma vaimustuses selle pealiku vastu. *Ibid.*, 494.

²⁷ Kõnes ei ole *manu*, see on lihtsalt küsimine. Kui ma näiteks nõiuksin kedagi, jääksin ootama, mis temaga juhtuda võiks (i.e. millal ta sureb). Kui ta aga ei jää haigeks, siis vaimud ei ole temaga seda teinud; nad ei soovi mu kõnet/soovi (kuulda võtta). (Seega) ma ei ole *manu*. *Ibid.*, 495.

²⁸ Vt: Hushang **Philsooph**, „Primitive Magic and Mana“ – *Man* N.S. 6 (1971) maagia ja *mana* seoste kohta; lk 192–201 sisaldavad põhjalikku *mana* kontseptsiooni analüüsi, kus käsitletud ka eelpool tsiteeritud näiteid.

taas ainsale jumalusele, kes muutus evolutsiooni käigus üha transtsendentsemaks ning sai tundmatuks väeks kõige oleva taga. Ja siit sai alguse uus ringkäik, ning nõnda jätkub see kuni maailma lõpuni²⁹.

Sisuliselt lähtub Masing oma töös R. Otto väljakäidud üleüldise konstantse numinoosse väe olemasolust kõikide erinevate rahvaste juures ning ühtlasi ka sellest, et seda muutumatut ja mõistetamatut väge tõlgendavad kõik rahvad küll eri viisil, kuid see jumalik vägi ise on siiski kõigile üks. Sellest ka usk, et mitmete erinevate rahvuste juures on olnud kasutusel sõna või kontseptsioon, mis on välja arenenud kõige ürgsemast väe kontseptsioonist, mille näitena Masing oma töös kasutab polüneesia sõna *mana*.

See ürgne *mana*-tunnetus ei ole huvitaval kombel kadunud ka nüüdisaja populaarkultuurist ning võib väljenduda erinevates kultuuriaspektides, kust religiooniteadlane tihtipeale otsidagi ei oskaks. Ameerika Ühendriikide populaarkultuuri üheks tähtsaks osaks saanud George Lucase ulmfilmiseeria „Star Wars“ üheks põhikontseptsiooniks on seletamatu ja müstiline vägi – inglise keeles *force* –, mis kogu universumi ja eriti inimeste elu ja saatust juhib. Sellise üleloomuliku jõu olemasolu on inimloomuse jaoks niivõrd omaseks saanud, et terminit *force* ei ole vaja publikule isegi lahti seletada. See tähendab, et ei pea olema antropoloog, ajaloolane või mingi konkreetse usu preester, et tajuda selle numinoosse olemust või siis olemasolu. See näib olevat istutatud inimliiki tema kogu ulatuses. Oma olemuselt religioosne teadlane tõenäoliselt väidaks, et numinoosne on kogu inimkonnale tajutav seeläbi, et see numinoosne on reaalselt olemas; antropoloog või mõni sotsiaalteadlane jällegi väidaks, et numinoosse taju on kuidagi inimpsühholoogiasse salvestunud ja õpitud evolutsiooni käigus või siis kaasa saadud vanematelt, kes seda omakorda õppinud oma vanematelt.

Kui otsida selle müstilise väe ilminguvorme kõige igapäevasemast kultuurist, leiab samuti palju näiteid. Miks mitte seletada selle ürgse *mana* tajumist ka tehnikasaavutuste imetlemisega, olgu nendeks siis mobiiltelefonid, automobiilid või sülearvutid – salapärased ja võimsad, seletamatud seadeldised, millega kontaktisaavutamine garanteerib erilise rahulolu ja paneb ühtlasi ihalema veel suurema õndsuse järele. Selle seletamatu väe lummust võib tänapäevane inimene tajuda kõikjal – ennustaja-imearsti

²⁹ Masing, „Jahve sõna“, 158.

juures, mõne spiritualistliku grupi koosviibimistel, kus räägitakse üks-olemisest universumiga, ja kindlasti ka tänapäevastes finantsasutustes, kust õhkub hirmu ja ühtlasi õndsaks tegevaid vahendeid. Miks mitte nimetada tänapäevast usulist situatsiooni polüdaimonismiks ning Masingu mõttekäiku arendades väita: „Ja siit sai alguse uus ringkäik, ning nõnda jätkub see kuni maailma lõpuni”³⁰? Tänapäevases religioonis on vägi taas muutunud ebaisikuliseks, hoomamatuks, kuid alati kohalolevaks ning seda tänapäevast *mana* tunnetatakse tihtipeale kõige tavalisemana tunduvate igapäevaesemete või -tegevuste juures.³¹ Organiseeritud religioosne elu on aga koondunud kõikvõimalikesse subkultuuridesse, millel kõikidel on oma rituaalid, sümbolid ja ideoloogia – olgu need siis loomakaitseseltsid, kõikvõimalikud usulahud või niisama sadade eri teemadega tegelevad mittetulundusühingud. See nuumen või *mana*, mis tänapäevaseid usulisi ja müstilisi kogemusi esile kutsub, on isikustamata ja jaguneb lugematute jumaluste vahel.

4. TEISI TERMINEID NUMINOOSSELE SUMERIST:

hé-ḡál, me ja me-lem₄

Kui otsida sumeri keelest ja mütoloogiast sõna või kontseptsiooni, mis oleks vastavuses näiteks polüneesia *mana* või R. Otto defineeritud nuumeniga, siis võiks näiteid tuua mitmeid. Sumeri mütoloogias on kasutusel termin *hé-ḡál*, mida võiks eesti keelde tõlkida kui 'küllus, viljakus, jõud'. Ühes ca. XXII saj eKr kirja pandud sumeri loitsutekstis on mõiste *hé-ḡál* tähendus üpriski konkreetsetl välja toodud:

kur-ku-rá-a-ni kur *hé-ḡál* sud³²

Tema veeuputus ujutab maa üle **küllusega**

Sumeri käsitöö-, viljakus- ja tarkusejumal Enkit kirjeldatakse siin kui

³⁰ *Ibid.*

³¹ Samamoodi ju omistas kiviaja inimene oma kirvele erilise väe ja hinge, nagu teeb seda tänapäeva inimene mitme tehnikasaavutuse puhul. Võib-olla poleks vale väita, et oma mõtlemises ja usulises käitumises on inimene tagasi jõudnud tsivilisatsioonieelsesse aega – samal ajal on tema kasutuses olevad tööriistad saavutanud taseme, mida ei ole enam võimalik tavamõtlemisega hõlmata.

³² Markham J. Geller, „Middle Assyrian Tablet of Utukkū Lemnūtu, Tablet 12” – *Iraq*, 42 (1980), 24: obv. 6.

hé-ǵál'i valdajat ja viljakuse garanteerijat inimkonnale. Kuigi kontseptsioon on sarnane *numen*'i või *mana*'ga, leidub neile sumeri mütoloogiast märgatavalt lähedasem vaste. Selleks saaks pidada jumaliku väe, oskuste, jõu ja tarkuse printsiipi, mida sumeri keeles väljendati sõnaga *me*. See sõna on verbina tõlgitav ka kui 'see, mis on', 'olev'.³³ *Me* ei ole üheski sumeri tekstis täpselt defineeritud – tegu on müstilise kontseptsiooniga, mille olemasolu näib sumerlastele olevat iseenesestmõistetav. *Me* omamise võime eristab muuhulgas ka inimesi jumalustest – *me*'d kuuluvad jumalustele, inimene aga täidab ainult jumalike *me*'de ja neid valdavate jumaluste poolt ettenähtud ülesandeid. *Me* võib olla savitahvlile kirjutatud tsivilisatsiooninorm – ehk siis kirjapandud jumalikulid seadused, mille omanikuks on mingi konkreetne jumalus. Näiteks müüdis „Enki ja Inanna“³⁴ saab armastus-, sõja- ja viljakusjumalanna Inanna joomingu käigus purju jäänud jumal Enkilt tema *me*'d enda valdusesse, mille läbi lähevad Inannale ka kõikide nende *me*'de väed ja jõud. Nagu müüdist selgub, on iga tsivilisatsiooniaspekti tarbeks olemas oma konkreetne *me*. Kokkuvõtlikult on *me*'d seega kõigi tsivilisatsiooni olemasolu võimalikuks tegevate jumalike reeglite kogu.

Sellele teatavas mõttes lähedalseisev termin on ka sumeri *me-lám*/*me-lem*₄, akkadi keeles laenuna sumeri keelest aga *melemmu*/*melammu*.³⁵ Saksa keelde tõlgitakse see väljend tavaliselt kui *Schreckensglanz*, inglise keelde *frightening splendour*. Tõlkida võib ka kui 'aura' või 'sära', mis omane jumalikele olenditele ja ka maistele valitsejatele. Hea näite *me-lem*₄ olemusest võib välja tuua müüdist „Ninurta naasmine Nippurisse“. Ninurta saabub Sumeri peajumaluse Enlili templi juurde Nippuri linna ning teda tuleb tervitama Enlili teenistuses olev jumal Nuska:

³³ Tihtipeale tõlgitakse *me*'d ka kui 'kosmiline reegel, jumaliku korra printsiip'. Uusimaks monograafiliseks uurimuseks *me* kontseptsiooni kohta on: Vladimir V. **Emelianov**, *Shumerskij kalendarnyj ritual (kategorija ME i vesennije prazdniki (Calendar ritual in Sumerian religion and culture (ME's and the Spring Festivals))*. (St.-Petersburg: Peterburgskoje vostokovedenje, Orientalia, 2009). Eesti keeles on teemat põhjalikult käsitlenud Liina **Ootsing-Lüecke**, „Mõiste ĝiš-ĥur tähendusest sumeri ja akkadi kirjanduslikes ja rituaaltekstides“ – *Mäetagused*, 42 (2009), 123–148.

³⁴ Vaata müüdi sumeri teksti, tõlget ja analüüsi *me*'de kohta: Gertrud **Farber-Flügge**, *Der Mythos „Inanna und Enki“ unter besonderer Berücksichtigung der Liste der ME*. *Studia Pohl*, 10 (Roma: Biblical Institute Press, 1973) ja *ETCSL* 1.3.1.

³⁵ Uusimaks uurimuseks selle termini kohta: Vladimir V. **Emelianov**, „On the Early History of *melammu*“ – *Proceedings of the 53rd Rencontre Assyriologique Internationale: Language in the Ancient Near East* (Winona Lake: Eisenbrauns, 2010), 1109–1119.

me-lem₄-zu é^den-lql-lá-ka túg-gen₇ im-dul³⁶

Sinu **sära** on katnud Enlili templi nagu mantel

Me-lem₄ on nii sumeri kui hilisemates akkadi tekstides kasutusel kui teatava jumaluse, valitseja või ka mõne pühakoja jõudu ja väge sümboliseeriv sära. Üldiselt kujutatakse seda kui konkreetset riietuseset või ka peakatet, mida on ka võimalik jumaluselt ära võtta. Seega sarnaselt *me'ga* on ka *me-lem₄* oma olemuselt nii abstraktne vägi kui ka konkreetset kujutatav ese. Kokkuvõtlikult võiks öelda, et jumalik ning õudu ja armastust tekitav nuumen seisneb sumeritel ja seega ka sumeri kultuuri mõjualal eelkõige nähtuses, mida saaks eesti keelde tõlkida kui 'olev' või siis lihtsalt 'sära, aura'.

LÕPETUSEKS

Peab tõdema, et Uku Masingu väljakäidud idee sumeri *inim'*i ja heebrea *dbr* sarnasusest vastab igati tõele selles osas, et nende funktsioonid mõlemas keeles on üpriski sarnased – nagu ka sõnal *aw/mātum* akkadi keeles. Eesti keeles võib samuti leida sarnasusi „sõna“ ja „asja“ ning sumeri *inim'*i ja heebrea *dbr*³⁷ kasutamise vahel, kuigi meie mõttemaailmas „asi“ ja „sõna“ ei ole otseselt samastatavad. Küll ei anna aga neid kontseptsioone kuidagi seostada polüneesia *mana'ga*, mille vasteteks võib sumeri keelest leida erinevaid termineid, nagu *hé-ǵál*, *me* või *me-lem₄*.

Ühtlasi peab aga tunnistama, et Masingu soov leida üksteisest nii ajaliselt kui geograafiliselt väga kaugel asuvate rahvaste kontseptsioonides sarnasusi ja neid sarnasusi ühistel alustel käsitleda on kahtlemata teedrajav. Kuigi mitmes Masingu teoorias võib tihtipeale kohata kalduvusi liigsesse fantaseerimisesse või siis ka järelduste tegemisesse ilma piisava tõestusmaterjalita, on üleüldises plaanis kõik tema teooriad teadusele midagi uut juurde andnud. Ning mis peamine, Masingu praeguseks juba paiguti vananenud seisukohti analüüsides kohtab alati vaatenurki või uusi

³⁶ Ninurta Naasmine Nippurisse 82: Jerrold S. **Cooper**, *The Return of Ninurta to Nippur*. *Analecta Orientalia* 52. (Roma: Pontificium Institutum Biblicum, 1978), 70. ETCSL 1.6.1. Eesti keeles on selle müüdi välja andnud Amar **Annus**: „Ninurta naasmine Nippurisse“ – *Mille anni sicut dies hesternae... Studia in honorem Kalle Kasemaa* (Tartu: Ülikooli Kirjastus, 2003), 315–325.

³⁷ Võrdluseks võiks tuua väljendi „mis asja on mul sellega“, kus „asi“ sisuliselt tähendab abstraktset tegevust või siis mõttelist kontseptsiooni. Samuti esineb „sõna“ kohati kui viide käsule või seadusele väljendis „sõna kuulama“.

ideid, mida edasi arendades võib tihtipeale jõuda uudsete seisukohtade ja seni läbikaalumata perspektiivideni. Ühtlasi, teooriad, mis ei ole teaduslikult lõpuni tõesed või siis osutuvad hiljem hoopiski vääraks, arendavad teadust eelkõige seeläbi, et uue põlvkonna vajadus neid ümber lükata ja neile vastu väidelda sünnitab omakorda uusi teooriaid ja uusi vaatenurki. Lähis-Ida uuringute plaanis peab tõdema, et 1930. aastatel koostatud teooriatel või teadustöödel ei ole valdavalt enam aktiivset kasutust tänapäevastes teadusuuringutes. See tuleneb asjaolust, et viimase kolmeveerandsajandi jooksul on juurde tulnud väga suures mahus uut tekstimaterjali ning teadmised filoloogias on tohutult edasi arenenud. Assürioloogiateaduses võib tänapäeval lugeda vananenuks juba 25 aastat tagasi koostatud uurimistöo ning uue informatsiooni pealetulek nõuab pidevat nii aja- kui usundilooliste seisukohtade ümberkujundamist. Masingu töid iseloomustab aga isikliku visiooni lisamine reaalselt olemas olnud faktidele, mida võibki lugeda suure teadlase tunnuseks.³⁸

³⁸ Viimaste aastate jooksul on Uku Masingu pärandist Tartu Ülikoolis koostatud viis väitekirja erinevate uurimisalade vaatenurgast: Andres **Gross**, *Uku Masing Vana Testamendi teadlasena Tartu Ülikoolis 1926–1940*. Magistritöö, Tartu Ülikool, usuteaduskond, Vana Testamendi ja semiidi keelte õppetool, 1997; Arne **Hiob**, *Uku Masingu religioonifilosoofia põhijooned*. Doktoritöö, Tartu Ülikool, usuteaduskond (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2000); Lauri **Sommer**, *Uku Masingu käsikirja „Saadik Magellani pilvest“ mentaalne, ajalis-ruumiline ja elulooline taust*. Magistritöö, Tartu Ülikool, filosoofiateaduskond, eesti kirjanduse õppetool, 2003; Sven **Vabar**, *Uurimus Uku Masingu Tõest*. Magistritöö, Tartu Ülikool, semiootika osakond, 2007; Külliki **Kuusk**, *Uku Masingu luule subjektist: „mina“-poetika luulekogus „Udu Toonela jõelt“*. Magistritöö, Tartu Ülikool, filosoofiateaduskond, eesti kirjanduse õppetool, 2008.